

В. Фохт помер у в'язниці і 2 серпня справу було закрито. Реабілітовано його лише в 1996 р.⁴⁵

Таким чином, репресії проти викладачів ніжинської вищої школи почалися ще на зламі 1920–1930-х рр. Більшість кримінальних справ мали яскраве політичне забарвлення та явні ознаки фальсифікації. Співробітники Ніжинського районного відділу ДПУ–НКВС та УНКВС по Чернігівській області, маніпулюючи свідченнями, намагалися довести існування в Україні «націоналістичної, буржуазної повстанської організації», що мала «розгалужені осередки», зокрема в Ніжині. Окремі свідчення арештованих демонстрували бажання слідчих поєднати «українську буржуазну націоналістичну організацію» з «Польською військовою організацією». Така тактика слідства відповідала загальній настанові керівництва НКВС СРСР про існування «широкого націоналістичного опору» у СРСР, та в Україні зокрема. Простежується тенденція, що більшість свідчень звинувачених і показань свідків були, імовірно, здобуті незаконними методами, із застосуванням різноманітних форм тиску. Таким чином, обвинувальний вирок і міра покарання багато у чому залежали від поведінки самих звинувачених.

Токарев С. Репрессии против преподавателей Нежинского педагогического института в 1930-х гг.

В статье на основе документов архивно-уголовных дел исследуются мотивы политических преследований преподавателей Нежинского педагогического института.

Ключевые слова: политические репрессии, ГПУ, Нежин, учительский институт.

Tokarev S. Repression of the Lecturers of the Nizhyn Teacher-Training Institute in 1930th

Based on archival criminal cases the motives of political persecution of lecturers of Nizhyn teacher training institute were investigated.

Key words: political repressions, GPU, Nizhyn, teacher-training institute.

⁴⁵ Остряко А. Вальтер Рихардович Фохт. – С. 583–584.

УДК: -058.57 + 316.4.063.7: (282.274.34) [1930 р.]

Дмитро ОМЕЛЬЧУК*

**Особливості процесу реабілітації
репресованих громадян у Криму
у другій половині 1950-х рр.**

У статті досліджуються особливості реабілітації жертв політичних репресій сталінської доби у Криму у другій половині 1950-х рр.

Ключові слова: реабілітація, політичні репресії, Крим, десталінізація.

Серед значної кількості наукових публікацій, що висвітлюють різні сторони репресивної політики радянського тоталітаризму, поки що чи не найменш вивчено питання, пов'язані з реабілітацією осіб, засуджених за політичними мотивами. Студії з цієї тематики з'явилися пізніше, ніж дослідження самих репресій і причин, що їх викликали. Однією з перших публікацій став збірник матеріалів круглого столу проведеного Інститутом історії України НАН України щодо процесу десталінізації в Україні¹. Наступними кроками в розробці теми стали статті В. Пристайка² та Л. Місінкевича³. Перелік законів, постанов партійно-державних органів, що спочатку розширювали межі компетенції позасудових органів, а потім їх ліквідували впродовж 1930–1950-х рр., наведено у спеціалізованому виданні присвяченому законодавству та судовій практиці⁴.

* Омельчук Дмитро Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, керівник Кримської республіканської науково-редакційної групи «Реабілітовані історією. Автономна Республіка Крим».

¹ Початок десталінізації в Україні: до 40-річчя закритої доповіді М. Хрущова на XX з'їзді КПРС): Матеріали «круглого столу» в Інституті історії України НАН України (26 лютого 1996 р.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 1997. – 132 с.

² Пристайко В. Реабілітація жертв політичних репресій // Історія в школах України. – 2001. – № 1.

³ Місінкевич Л. Реабілітація жертв політичних репресій у першій половині 50-х років XX ст. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – Вип. 22/23. – С. 374–389.

⁴ Реабілітація репресованих: Законодавство та судова практика. –К.: Юрінком, 1997. – 464 с.

У цих працях проаналізовано не лише початок реабілітаційного процесу в Україні – розглянуто також нормативні документи, директивні вказівки партійного керівництва, заяви лідерів, показано суперечності у вищих ешелонах влади стосовно масштабів критики Й. Сталіна. Подальший розвиток цього непростого питання потребує аналізу механізму перевірки справ засуджених і мотивація реабілітації в перші післясталинські роки. Цьому присвячено запропоновану статтю.

У реабілітаційному процесі 1950-х рр. можна виокремити два періоди: з весни 1953 по лютий 1956 рр. і після лютого 1956 р. – у рамках рішень XX з'їзду КПРС та ухвалених після нього нормативних документів. Перший етап почався з амністії березня 1953 р., під час якої було звільнено понад 1,2 млн осіб⁵. У вересні 1953 р. Президія Верховної Ради СРСР надала право Верховному суду СРСР переглядати за протестами генерального прокурора рішення колегій ОГПУ, трійок НКВД, Особливої наради при НКВД–НКГБ–МВД–МГБ СРСР. У травні 1954 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову «Про перегляд кримінальних справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, що утримуються в таборах, колоніях і в'язницях МВД СРСР і перебувають у засланні на поселенні». Згідно з цим документом, передбачалося створення центральних і місцевих комісій, наділених правами й повноваженнями на проведення реабілітації та звільнення безпосередньо в місцях позбавлення волі⁶.

У червні 1954 р. таку комісію було створено й у Криму. Однак працювала вона, особливо на першому етапі, украй мляво. Про це свідчать результати перевірки її діяльності, проведеної на початку вересня 1954 р. представниками Кримського обкому КПУ. На засіданні бюро обкому 9 вересня відзначалося, що обласна комісія працює «слабко», засідання проводяться нерегулярно, багато скарг ув'язнених і їхніх родичів тривалий час не розглядаються. Незадовільну роботу з виконання постано-

ви Президії ЦК КПРС від 4 травня 1954 р. «Про перегляд кримінальних справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини», кримське партійне керівництво вбачало в недостатній постановці організаційної сторони, у зневажливому ставленні до виконання власних обов'язків співробітників апарату:

«Деякі працівники управління МВД по Кримській області, прокуратури ТаВО (Таврійського військового округу. – *Авт.*), Чорноморського флоту й інших органів, виділені в робочий апарат, не працюють або протягом місяця вивчають і доповідають на комісію по 3–5 справ. У ряді органів (УМВД, УКГБ, прокуратура ЧФ) працівники, виділені в робочий апарат, дотепер не звільнені від інших обов'язків і розглядають справи спецпідсудності вряди-годи. Управління КГБ, МВД і деякі інші органи затримують оформлення й направлення у відповідні інстанції матеріалів після рішення комісії (складання висновку, проектів протестів, виписки з рішення комісії). Прокурор області (Хламов) і його заступник зі спецсправ Циганков недостатньо здійснюють контроль за діяльністю робочого апарату, недостатньо приділяють увагу підвищенню якості розгляду справ і складанню документів»⁷.

Критично оцінюючи реабілітаційний процес, Кримський обком КПУ з метою підвищення якості розгляду справ репресованих ухвалив рішення збільшити робочий склад комісії до 21 особи, а також тимчасово звільнити нових співробітників від виконання попередніх службових обов'язків в обласних управліннях МВД, КГБ, прокуратури, юстиції⁸.

Після такого «прочухана» по партійній лінії комісія почала працювати активніше, але загальні результати її діяльності з 21 червня по 31 грудня 1954 р. виявилися досить обмеженими – розглянуто було 10 408 заяв. Рішення про звільнення й повну реабілітацію ухвалили щодо 130 осіб. Ще 235 осіб вийшли на волю за рішенням комісії на підставі застосування до них амністії від 27 березня 1953 р. Для 369 засуджених терміни покарання було знижено. Основній масі заявників – 9674 особи –

⁵ Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50-ті роки ХХ ст. – К., 2000. – С. 85.

⁶ Российский государственный архив новейшей истории, ф. 1, оп. 5, д. 234, л. 34.

⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 17, спр. 70, арк. 49–50.

⁸ Там само, арк. 51.

у перегляді справ було відмовлено⁹. Усього ж у республіці завдяки діяльності 26 обласних комісій, прокуратури, Верховного суду, трибуналів військових округів протягом 1954 – початку 1956 рр. було звільнено близько 15 тис. репресованих громадян, з яких 1801 особа – повністю реабілітовані¹⁰.

Особливістю першого етапу реабілітаційних заходів, із березня 1953 по 1956 рр., як слушно зауважив О. Бажан, було те, що вони не стосувалися причин політичних репресій і ролі в них Й. Сталіна та його найближчого оточення¹¹. Тільки після лютого 1956 р. реабілітація стала масовою, але в межах рішень XX з'їзду КПРС і прийнятих слідом за ним нормативних документів.

Сама реабілітація здійснювалася у двох формах: скасування вироку та зниження терміну позбавлення волі до вже фактично відбутого. Перше найчастіше відбувалося за справами осіб, котрі вже загинули – були розстріляні або померли в таборах, а друге – стосовно тих, хто перебував у місцях позбавлення волі.

Перший сигнал щодо перегляду репресивної політики колишнього вождя-диктатора подали самі «верхи». У квітні 1953 р. газета «Правда» вмістила заяву Міністерства внутрішніх справ СРСР про те, що «справу лікарів» було сфальсифіковано, а засуджені в її рамках люди ні у чому не винні. Сотні тисяч громадян Радянського Союзу побачили для себе шанс: хто – вийти на волю, хто – довідатися про долю близьких, зниклих після арешту ще в довоєнні роки, а хто – і домогтися зняття колишньої судимості за політичними мотивами, адже навіть після завершення терміну позбавлення волі це обмежувало у правах. Останнє стосувалося насамперед так званих «повторників», тобто тих, хто наприкінці 1940-х рр. був відправлений на безстрокове заслання у віддалені райони країни. До прокуратури СРСР, у партійні органи почали надходити тисячі заяв із проханням переглянути справи засуджених.

⁹ Галузевий державний архів Служби безпеки України, Автономна Республіка Крим (далі – ГДА СБ України, АР Крим), спр. 813.

¹⁰ Бажан О.Г. Процес десталінізації у суспільному і культурному житті України (друга половина 50-х – початок 60-х років XX ст.) // Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи. – К., 2003. – С. 73.

¹¹ Там само.

Ініціаторами перегляду справ виступали або самі їх фігуранти, що продовжували відбувати терміни ув'язнення, або родичі репресованих, котрі намагалися довідатися про долю своїх близьких. Отже, із березня 1953 р. до початку 1960-х рр. переважна більшість справ була переглянута за ініціативою «низів». При цьому вплив таких заяв був настільки великим, що це вразило навіть керівництво країни, яке навіть не уявляло масштабів сталінських репресій не тільки впродовж 1937–1938 рр., але й у передвоєнні, воєнні та повоєнні роки.

Адресатами звернень ставали ЦК КПРС, прокуратура, а також персонально М. Хрущов, К. Ворошилов, Л. Берія. На адресу останнього направлялося небагато листів – свою роль відіграли арешт та засудження колишнього сталінського наркома. Часто люди писали не одне, а кілька звернень у різні інстанції, до різних керівників.

Зважаючи на радянську бюрократичну систему, розглядалися всі заяви. Зокрема, у 1937 р. Особлива нарада при НКВД СРСР до різних термінів позбавлення волі за обвинуваченням у належності до «антирадянської троцькістської організації» засудила 5 осіб. Згодом один із фігурантів справи – житель Криму П. Фомич – у 1946 р. повернувся додому. Але менше, ніж за рік, був заарештований удруге та засланий на поселення, а 1952 р. знову був засуджений до 10 років ВТТ. У 1956 р. його дружина Марія написала лист голові Верховної Ради СРСР із проханням розібратися у справі її чоловіка. Розпочалася перевірка, що призвела до скасування вироку по всіх п'ятьох засуджених¹².

Механізм розгляду заяв був наступним. Незалежно від адресата їх переправляли до МВД СРСР, звідки з відповідними резолюціями спрямовували по різних інстанціях із розпорядженням перевірити обґрунтованість вироку. Часто листи збирали групами – настільки багато їх було. Так, 24 квітня 1953 р. секретаріат МВД СРСР переслав до спецвідділу міністерства одинадцять листів і заяв із проханням про перегляд справ¹³. Справи

¹² Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі – ДА АРК), ф. Р-4808, оп. 1, спр. 07473, арк. 191–193.

¹³ ГДА СБ України, АР Крим, спр. 06208, арк. 330.

на відомих діячів загальносоюзного масштабу перевіряла Генеральна прокуратура.

На обласному рівні справа розглядалася співробітником слідчого відділу обласного управління органів держбезпеки. Перевірка справи велася різними методами. Насамперед детально вивчалася її суть. Особлива увага приділялася доведеності обвинувачення. Наприклад, при розгляді скарги за фактом засудження комбрига В. Заходера було з'ясовано, що його обвинувачували у «шпигунстві на користь Франції», однак ніяких доказів слідство не отримало. Запити у КГБ СРСР, МВД СРСР і центральні архіви довели, що жодних матеріалів стосовно зв'язків репресованого з французькою, а також іншими іноземними розвідками не існує¹⁴.

Схожа ситуація була й зі звинуваченням у причетності до різних «контрреволюційних організацій». Так, робітників радгоспу Кирк-Ішунь Джанкойського району Кримської АРСР П. Гуляєва та М. Гокува у складі групи осіб було засуджено до розстрілу за обвинуваченням в «антирадянській шкідницькій діяльності й участі в контрреволюційній групі». При цьому про участь в останній ані П. Гуляєв, ані М. Гокув не допитувалися¹⁵. Заарештований директор Алупкинського палацу-музею Ян Бирзгал під тиском слідчого назвав членами «антирадянської латиської організації» декілька прізвищ тих, хто або вже був під арештом, або проживав поза межами Кримського півострова. В усіх випадках слідство такі свідчення не перевіряло, не допитувало названих на предмет участі в «контрреволюційній організації», обмежившись словами самого звинуваченого¹⁶. Подібні «проколи» слідства при перевірці справи розглядалися на користь заявника.

Важливе значення мало вивчення інших справ, за котрими (як обвинувачені чи свідки) також проходили фігуранти. Слід-

чий, що здійснював перевірку, складав оглядову довідку, що підшивалася до розглянутої справи. До неї вносилися дані, що могли прояснити її суть. У більшості випадків нестижовок було чимало. Так, розстріляний свого часу начальник політвідділу згадуваного вище радгоспу Кирк-Ішунь А. Дворчук, який проходив по зовсім іншій справі, став на шлях «співробітництва зі слідством», обмовивши не один десяток людей, у тому числі й деяких керівників кримської автономії, чимало з яких у 1950-х рр. були реабілітовані. Ці свідчення в порядку нагляду не перевірялися, але наявність в іншій справі машинописної копії протоколу допиту А. Дворчука, проведеного за присутності помічника начальника 3-го відділу НКВД Кримської АСРР Решетникова, свідчить, що такі копії потрапили не в одну справу, і ці свідчення фатальним чином позначилися на долі багатьох людей¹⁷.

Істотним моментом, котрий впливав на ухвалення рішення у справі, яка перевірялася, була доля слідчого, що її провадив. У тих випадках, коли цей співробітник НКВД був сам засуджений за «порушення соціалістичної законності» або «фальсифікацію слідчих справ», це ставало вагомим аргументом на користь скасування вироку. Так, згадану справу робітників радгоспу Кирк-Ішунь провадив начальник Джанкойського райвідділу НКВД В. Кротюк, засуджений у 1938 р. за «грубе порушення соцзаконності» до 15 років позбавлення волі. Засуджено було і згадуваного вище Решетникова.

Активно практикувалися повторні допити осіб – фігурантів справ, котрі перевірялися. Часто їх знаходили в різних кінцях

¹⁷ У довоєнні роки протоколи допитів, як і інші документи слідчих справ, були рукописними. Водночас в окремих справах іноді зустрічаються машинописні примірники протоколів. Досвід вивчення великого масиву архівно-кримінальних справ дозволяє стверджувати, що це було в тих випадках, коли слідство отримувало компрометуючі матеріали на керівників, котрі ще не були заарештовані. Примірники таких протоколів використовувалися для отримання санкцій на арешт інших осіб. Що ж стосується тих, хто дав такі свідчення, то в усіх відомих авторів, випадках ці особи засуджувалися до вищої міри покарання. Після виконання вироку перевірити свідчення вже було неможливо.

¹⁴ Омельчук Д.В., Акулов М.Р., Вакатова Л.П., Шевцова Н.Н., Юрченко С.В. Политические репрессии в Крыму (1920–1940 гг.). – Симферополь, 2003. – С. 91.

¹⁵ ДА АРК, ф. Р-4808, оп. 1, спр. 012323, арк. 469.

¹⁶ Омельчук Д.В., Акулов М.Р., Вакатова Л.П., Шевцова Н.Н., Юрченко С.В. Политические репрессии в Крыму (1920–1940 гг.). – С. 83.

країни. Однак рівнозначної оцінки цього різновиду документів як матеріалів перевірки справи бути не може. По-перше, минуло багато часу, років 12–15, а то й більше. По-друге, люди, з огляду на ситуацію у країні, тепер охоче спростовували свої свідчення, особливо 1937–1938 рр. Пояснення найчастіше були такими: «не читав», «підписав, де вказав слідчий», посилалися на неписьменність, погану пам'ять і т. п. Крім того, у багатьох свідченнях помітна тенденція обілити минуле. Так, свідок О. у справі про «шкідницьку контрреволюційну організацію» в радгоспі Кирк-Ішунь у 1962 р. заявив:

«Стосовно роботи [...] цих осіб мені відомо, що всі вони ставилися до неї сумлінно»¹⁸.

Водночас факт злочинної недбалості двох обвинувачених, через що загинуло близько сотні овець, і був однією з причин порушення кримінальної справи в далекому вже 1938 р. Щоправда, бувало й по-іншому. При перевірці (а їх було декілька – у 1950, 1956, 1969 рр.) справи С. Щеколдіна, котрий під час нацистської окупації працював директором Алупкинського палацу-музею, свідки одностайно повторювали свої заяви від 1944 р. про його публічні «антирадянські висловлювання», факт дружніх стосунків директора з нацистами та прояви колабораціонізму, що стало підставою для відмови спочатку у звільненні з місць позбавлення волі, а потім і в реабілітації¹⁹.

Коли це було можливим, проводилися повторні очні ставки. Так, при розгляді заяви З. Кучатина, колишнього кондуктора залізничної станції Севастополь, у травні 1956 р. відбулася очна ставка з людиною, яка проходила свідком в його справі 1936 р. Нічого, що б компрометувало колишнього кондуктора, виявлено не було²⁰. Зауважимо, що переважна більшість фактів повторних очних ставок стосувалася перегляду повоєнних справ, коли існувала реальна можливість відшукати потрібних людей. Натомість при перевірці довоєнних справ очні ставки були рідкісними.

¹⁸ ГДА СБ України, АР Крим, спр. 018458, арк. 377–382.

¹⁹ ДА АРК, ф. Р-4808, оп. 1, спр. 07472, арк. 16–17.

²⁰ ГДА СБ України, АР Крим, спр. 022169, арк. 15.

Активно використовувалися запити в державні архіви на предмет «куркульського» минулого, яке найчастіше не підтверджувалося. Так розсипався ще один пункт обвинувачення. Партійні архіви надавали інформацію про засуджених колишніх членів ВКП(б)–КП(б)У, їхні попередні політичні симпатії та провини. Усе це разом аналізувалося і слідчий готував висновок у справі, що перевірялася, зазвичай із пропозицією скасувати вирок за відсутністю складу злочину. Якщо ж висновок був негативним, справа поверталася до місця зберігання, а заявникові повідомлялося, що підстав для перегляду вироку немає. Таким чином, ключовою фігурою в реабілітації, від якої залежало рішення на цьому етапі, був слідчий органів державної безпеки. Рішення по позитивному висновку ухвалювалися постановою обласного суду, військовим трибуналом, вищими судовими інстанціями країни.

У більшості випадків, починаючи з 1956 р., по справах довоєнного періоду, особливо років «Великого терору», ухвалювалися виправдувальні рішення. Реабілітація за злочини, скоєні в період Другої світової війни, розглядалася особливо ретельно й кількість позитивних рішень приблизно дорівнює кількості відмов. Виправдувальні рішення ставали підставою для звільнення тих, хто залишався в місцях позбавлення волі. Підставою для реабілітації засуджених дружин «ворогів народу» було скасування обвинувальних вироків їхнім чоловікам, у переважній більшості вже небіжчикам. Так, у серпні 1938 р. Особлива нарада при НКВД СРСР засудила Т. Олександрович до 8 років позбавлення волі як «члена родини зрадника Батьківщини». Її чоловіка, що був наркомом освіти Кримської АСРР, розстріляли разом з іншими керівниками республіки. Покарання вона відбувала в акмолинських таборах, а після звільнення проживала в Кіровському районі Ферганської області.

А. Забіяченко в листопаді 1944 р. була заслана на 5 років в Іркутську область із конфіскацією майна як «член родини зрадника Батьківщини». Коли в 1960 р. визначенням військового трибуналу Чорноморського флоту її чоловіка, Павла Сергійовича, було визнано засудженим необґрунтовано, паралельно скасували й постанову Особливої наради при НКВД СРСР від 25

листопада 1944 р. стосовно його дружини²¹. Це рішення дозволило жінці одержати більшу пенсію, а дітям – «чисту» анкету.

Минуле громадянина «країни Рад», його походження хоч і не були вже таким важливим для життя й кар'єри людини, але влада, як і раніше, намагалася не випускати це з поля зору. В особових листках з обліку кадрів продовжувала існувати відповідна графа, яка в передвоєнні роки коштували життя тисячам людей:

«Чи були вагання у проведенні лінії партії і чи брав участь в опозиціях (яких, коли)».

Необхідно було вказати колишній стан (звання) батьків, а також перебування за кордоном. Анкети зберігали функцію контролю за населенням, залишалося у силі положення, коли походження та минуле (у тому числі батьків) виступало фактором політичної благонадійності у сьогоденні.

Процес десталінізації проходив украй повільно й суперечливо. Багато працівників силових структур за «порушення соціалістичної законності» в період культу особи були звільнені з органів, деякі засуджені, але більшість залишалася на службі. Один з арештованих, засуджених, але згодом амністованих слідчих НКВД Криму, що застосовував незаконні методи ведення слідства й фальшував кримінальні справи в роки «Великого терору», у 1956 р. працював керівником слідчого відділу обласного управління МВД. Також серед тих, хто відповідав за процес реабілітації у Криму, був уже згадуваний вище Циганков, який, ще перебуваючи на посаді радника юстиції, провадив у січні 1951 р. справу мешканця Сімферополя Чулова, засудженого до 25 років ув'язнення й реабілітованого постановою пленуму Верховного суду УРСР у вересні 1955 р. як «безпідставно репресований»²². Тож не випадково до перевірки справ все більше залучали нове покоління співробітників, випускників академій та училищ.

Утім, звільнитися від «вантажу минулого» було нелегко. Це виявлялося в тому, що при перевірці заяв у реабілітації відмов-

ляли особам, засудженим за «колабораціонізм» у роки війни, тим, у чиїх діях убачали «антирадянські прояви» й т. п. Крім того, давався взнаки страх «верхів» за масштаби репресій сталінізму. Це, зокрема, проявлялося у спробах приховати правду про факти загибелі в 1937–1938 рр. сотень тисяч співвітчизників. Директивою голови КГБ при РМ СРСР № 108 сс від 24 серпня 1955 р. було запропоновано не повідомляти заявникам про розстріли осіб упродовж 1937–1938 рр., натомість інформувати про нібито смерті від хвороб у таборах. Ось типовий приклад виконання цього документа. Начальник обліково-архівного відділу УКГБ по Кримській області 18 вересня 1956 р. писав в аналогічний відділ у Ташкенті:

«Просимо усно оголосити громадянці А. Сперанській, котра проживає за адресою: м. Ташкент, вул. Стаханівська, 30, кв. 21, що її чоловіка, Володимира Миколайовича Сперанського, у 1938 р. було засуджено до 10 років позбавлення волі та, відбуваючи термін покарання в таборах МВД, 18 грудня 1943 р. він помер від жовтяниці»²³.

Насправді ж був розстріляний 4 січня 1938 р. Спроби приховати правду призводили до фальсифікації документів, коли органи ЗАГС за матеріалами КГБ і МВД робили відповідні записи й видавалися недостовірні свідоцтва про смерть.

Але це було не головним під час першої хвилі реабілітації. Більше радянське суспільство дозволити собі тоді просто не могло. Для цього знадобився новий час, нові люди. Механізм реабілітації, що склався у середині 1950-х рр., діятиме й у наступні десятиліття, у тому числі й при виконанні вимог Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні».

Омельчук Д. Особенности процесса реабилитации репрессированных граждан в Крыму во второй половине 1950-х гг.

В статье исследуются особенности реабилитации жертв политических репрессий сталинского периода в Крыму во второй половине 1950-х гг.

²¹ ДА АРК, ф. Р-4808, оп. 1, спр. 011521, арк. 32–33.

²² ГДА СБ України, АР Крим, спр. 012633, арк. 241.

²³ Реабілітовані історією: Автономна Республіка Крим. – Сімферополь, 2006. – Кн. 2. – С. 101.

Ключевые слова: реабилитация, политические репрессии, Крым, десталинизация.

Omel'chuk D. The Peculiarities of Rehabilitation of Repressed Citizens in Crimea at the Second Half of 1950th

The article is devoted to the peculiarities of rehabilitation of the victims of political repression of Stalin era in Crimea at the second half of 1950th.

Key words: rehabilitation, political repressions, Crimea, destalinization.

УДК: 316.485.22 + (477) «1950/1960»

Олег БАЖАН*

Протестні акції населення Української РСР у другій половині 1950 – на початку 1960-х рр.: причини, інструментарій, діапазон

На основі архівних матеріалів розглядаються причини та динаміка протестних дій в Українській РСР у період «хрущовської відлиги».

Ключові слова: протестні акції, КДБ при РМ УРСР, інакомислення.

Друга половина 1950 – початок 1960-х рр. символізували собою новий важливий етап в історії радянського суспільства. Відмова від принципів «казармового соціалізму», звільнення з тюрем і таборів сотень тисяч політв'язнів, реформаторські починання партійного лідера М. Хрущова викликали певний оптимізм, породжували серед радянських громадян сподівання на побудову справедливого та гуманного суспільства. Як покаже подальша практика, спроби реформування системи впродовж 1953–1964 рр. матимуть частковий характер та майже не торкатимуться фундаменту державного й суспільного ладу «країни Рад».

* Бажан Олег Григорович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, старший науковий співробітник Відділу по розробці архівів ВУНК–ДПУ–НКВС–КДБ.

Суперечливість і половинчастість процесу десталінізації простежується практично в усіх здійснюваних тоді заходах. Процеси відновлення прав та доброго імені жертв необґрунтованих політичних репресій, які набули розмаху у другій половині 1950-х рр., до середини 1960-х рр. було поступово згорнуто внаслідок бажання партійної верхівки повернутися до попередніх, сталінських, ідеологічних норм. Дії керівництва країни щодо впровадження демократичних принципів у політичну систему, культуру, стиль життя радянського суспільства були також доволі непослідовними. Не мало бажаного результату й реформування економіки. Окремі кроки, здійснені у цьому напрямі М. Хрущовим, нагадували радше знеболюючі ін'єкції невиліковному хворому. Непродумані експерименти у системі виробництва, розподілу, обміну та споживання призвели до падіння рівня життя, продовольчих труднощів в окремих регіонах країни, залежності СРСР від зовнішніх поставок зерна. Відсутність гнучкості характеризувалася міжнародна політика Радянського Союзу. Нарощування військового потенціалу, силові методи, продемонстровані 1956 р. в Угорщині, не знаходили схвалення світової громадськості, викликали невдоволення широких кіл населення всередині країни. Грубістю та безцеремонністю відрізнялися намагання партійно-державного керівництва взяти під жорсткий контроль усі без винятку сфери духовного життя суспільства. Кремлівська верхівка не піддавала жодним сумнівам і тезу про вирішення у СРСР національного питання. Владу не бентежило, що комплекс політичних та організаційних заходів, спрямованих на впровадження у життя «науково обґрунтованого» твердження про «нову історичну спільність – радянський народ» упродовж 1960–1980-х рр. здійснювався за допомогою російщення національних республік, штучного звуження сфери вживання рідних мов, ігнорування багатовікових традицій народів, які опинилися у складі Радянського Союзу.

Згадані вище фактори породжували нестабільність у суспільстві, сприяли зростанню напруги серед усіх верств населення. Невдоволення результатами здійснюваних у країні перетворень простежувалося й в Українській РСР. Своєрідним аналіза-